

A melléknévi szópárosítás néhány kérdése a középkori magyar kolostori nyelvben

(a Ráskay Lea másolta kódexek példáján)*

M. Nagy Ilona

A középkori magyar kolostori irodalom nyelvének ismert jegye, hogy bőven használ olyan kéttagú (ritkábban három-, esetleg többtagú), párhuzamosan szerkesztett jellegzetes szókapcsolatokat, amelyek leginkább valamiféle bőbeszédűség, másrészt folytonos kiigazítás, helyesbítés, választásra felkínált lehetőség kifejezésének hathatnak, mint *eszes értelmes* (vö. CornK. 147v), *tűró vagy békességes* (vö. HorvK. 289), *aszú vagy otromba* (vö. PéldK. 33) stb. E kapcsolatok tagjai sajátos szemantikai viszonyban vannak egymással: többnyire egymáshoz közeli jelentésűek, esetleg ellentétesek, s jelentésük lényegében egy közös tartalom kifejezése körül forog. A tagokat összefűzheti kötőszó (/a/vagy, és, azaz), amelynek funkciója szintén nem mindig szokványos, de a nélkül is állhatnak. A kérdéses szerkezetek nem válnak el élesen a szokásos mellérendelőektől, feltűnő azonban bennük, hogy két taggal törekszenek kifejezni tartalmukat. Mivel az ilyen kapcsolatok tagjai szoros jelentésbeli viszonyban vannak egymással, egyfajta asszociatív párnak foghatók fel. A következőkben a melléknévek ilyen típusú használatának néhány kérdéséről szólok, amelyek bizonyos fokig az egész stíluszokásra is érvényesek, s kitérek arra is, miért nem indokolt e párosításokat egységesen magyarázó célúaknak tartani.

A magyar szakirodalom e szópárosító törekvés több aspektusára is rámutatott, így bizonyos stílustörténeti, irodalomkritikai, fordítástechnikai-fordítólélektani, nyelvszociológiai, jelentéstani és grammatikai vonatkozásaira (Horváth 1931/1988: 275kk.; Mészöly 1941, Károly 1970: 289–293, Tarnai 1984: 232–234; Papp 1995: 489–492), ami jól mutatja a jelenség komplex voltát. Különösen a nyelvészeti szakirodalom (így Mészöly és Papp i.h.) hajlik arra, hogy ezekben elsősorban a magyarázó törekvés

* A szövegtörténeti vizsgálatokat és a publikáció elkészítését az OTKA K 69093 sz. tervmunka és a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

megnyilvánulásait lássa. E szerkezetek létrejöttének megértéséhez azonban az előbbi szempontok mellett fontos hangsúlyoznunk a középkor művelődésével való kapcsolatát (vö. M. Nagy 2003b), azt, hogy – éppen abból fakadóan – nem csupán magyar nyelvhasználati sajátyságról van szó, hanem olyan stíluszokásról, stílusdivatról, amely a korabeli anyanyelvi írásbeliségben Európa sok nyelvében elterjedt, s közös vonásai is vannak (a szintén többféle szempontból közelítő külföldi irodalomból lásd pl. Leisi 1947, Wenzlau 1906, Koskenniemi 1968 stb.). Vizsgálatakor nem szabad elfelejtenünk, hogy a középkori kódexfordítók előtt a cicerói „változtatva mondani ugyanazt” stíluselvé lebegett.

Következő példáim forrása a magyar középkor leghíresebb kódex-másoló apácája, Ráskay Lea által a mai margitszigeti domonkos kolostorban másolt öt kódex (PéldK. 1510, MargL. 1510, CornK. 1514–9, DomK. 1517, HorvK. 1522) – tartalmuk szerint latinból fordított egyházi műfajok: szentek életrajza, prédikációk, példázatok s egy haláltáncének – valamint megfelelő latin forrásszövegeik. A kérdéses stíluszokást ezek mindegyike gazdagon képviseli (vö. Mészöly 1941), s egy igényes íráskultúrájú, feltehetőleg gyakorló könyvtáros nővér (személyének értékelésére l. Haader 2009: 64–68) scriptorként pedig garancia lehet arra, hogy az ilyen példákat az ő ízlése a XVI. sz. első évtizedeiben jóváhagyta.

A szóban forgó stíluszokás alapképlete tehát a kéttagú, párhuzamos, közös jelentés irányába ható lexémából álló szerkezet, amelynek több változata jellemzően megvan a latin forrásokban is, mivel azok a pragmatikai tényezők, vagyis gyakorlati igények (emfázis, affektivitás, ritmusérzet stb.), amelyek e szerkesztés használatával kapcsolatba hozhatók, jelentős részben a középkori művelődési viszonyokban, különösen a misztika érzésekben elmerülő világában és a skolasztika explikáló gondolkodásmódjában (Horváth 1931/1988; Szabó ²1982: 32–38), illetve általában a kultikus nyelvhasználatban (vö. M. Nagy 1998/99 és az ott idézett irodalom) gyökereznek. E stíluszokás anyanyelvi változatának azonban mindenütt sajátja, hogy a szavak párosításának mértékében túltesz az aktuális forrásokon – tulajdonképpen ez teszi a jelenséget feltűnővé –, amit főleg az anyanyelv kulturális és nyelvi alárendeltségi helyzete magyarázhat. A következőkben a melléknevek példáján pusztán arra kívánok koncentrálni, mennyiben haladták meg a hazai szövegszerzők a forrásokat, illetve mivel járultak azokhoz hozzá?

Az érintett kódexek példáit a forrásokhoz viszonyítva négy típusra osztottam:

a) Az anyanyelvi aktivitás fő területe az a típus, amelyben – egy más nyelvekben is elterjedt középkori fordítási szokásnak megfelelően – egy forrásbeli latin szót két magyarral adnak vissza (vö. pl. Papp 1996: 489–492), például: HorvK. 289: „*legy tevrev vagy bekesseges**”: *Esto ... patiens* (az ilyen típusú példákat * jellel is kiemelem).

b) Az anyanyelvi készség működése megmutatkozik továbbá akkor is, amikor a források hasonló kéttagú párjait hatásosabbra „formázott” (például hangalakban) megfelelővel tolmácsolják, ahol a tagok összetartozását az alaki vonatkozás is erősíti. Például: DomK. 125: „*keez es keges* vala [vigasztalásukra]”: *serenus et clemens* fuit.

c) A forrásszöveg másféle nyelvtani szerkezetét is fordíthatják mellérendelő párrá alakítva, például (a jelzői ablativus qualitatisből alakítva): HorvK. 236: „*chodaltos ekes* ruhaban”: in veste *mirabili ornatu*.

d) Az aktuális forrással szemben a hazai szövegszerzők is betoldottak ilyen példákat, mint CornK. 177r: „ez *bodog bekesseges* zent atya ... el nyvgoueeek bekessegeben”: in pace quieuit. (Ezekről megjegyzendő, hogy az előző típusok valamelyikébe is tartozhatnak, hiszen – ahogy Papp 1996: 489 is jelzi – a forrásbeli előzmény létét nem tudjuk kizárni.)

A legtöbbet vitatott kérdés, hogy milyen jelentésű szavakat párosítanak e szerkezetekben a kódexek. A kifejezetten a magyar szövegszerzőknek tulajdonítható párokat a TNyt-ben Papp Zsuzsa (1995: 489) elkülönítette a forrásokból származóktól, s egységesen szinonimák kapcsolatainak minősíti őket, amelyek lényegében csak abban térnek el a szokásos mellérendelő és azonosító szerkezetektől, hogy fordításként jöttek létre, illetve, hogy kötőszavuk (*és*, */a/vagy*, *azaz*) szokásos funkcióiktól eltérően szerinte a tagok közötti kifejtő szerepet jelöl. Más kutatók a forrásokból átszármazó példákat is bevonva a szinonimitás mellett egy-egy jelentés kétoldalú megközelítésének szándékát is kiemelik (Károly 1970). A szinonímia és a magyarázó szerep felől közelítette Nicoara Anita (2003) is a PéldK. ún. kettős kifejezéseit – amely terminus egyébként Mészölytől való –, így azonban e szokás bizonyos jegyei, amint ő is jelzi, nem érthetők.

A vizsgált kódexek melléknévi párosításaiban kétségtelenül rendszert egymáshoz közeli tulajdonságot jelentő melléknevek társulnak, ezen belül azonban többféle szemantikai mintázat figyelhető meg.

A forrásbeli latin szó magyar megfelelőjéhez – amelyet egy kialakult fordítási gyakorlat jeleként gyakran majd az első latin–magyar szótárak (Cal. = Calepinus, MA = Szenci Molnár) is dokumentálnak – elsősorban olyan szűkebb vagy tágabb értelemben vett szinonimákat kapcsolnak, amelyek ahhoz a korabeli természetes nyelvrész szerint az adott kontextusban a legközelebb állhattak. Ezen azt értem, hogy a jelzett szóval jelentős értelmi különbség nélkül egyformán használhatók, a velük alkotott jelzős szerkezetben lényegében felcserélhetők lehettek. Kerülhettek azonos szó-lamba vagy újba, szerepük – amennyire megítélhető – az lehetett, hogy az árnyalati eltérés folytán kicsit változtatva nyújtsák meg az adott tartalomnál való időzést.

bátor + merész: HorvK. 263: „Soha nelegy oly jgeen *bator* · *auagy mereez** ... hog magadat fegyelmben auagy felelben nem

tartanad”: Nunquam securus sis ... quin te discipline habeas (vö. securus: Cal. Bator, batorsagban elő; MA. Batorfagban elő, gond nélkül való, Czendeß; vö. még: audax: Cal. Merész; MA. Merèß)

kedves + nyájas (barát): HorvK. 255: „Az zent zegenseg legen neked *kedues vagy nyayas** barátod mendenekben”: Paupertas Christi *amica* placeat tibi in omnibus

Ugyanazokat a melléknévi párokat részben megtalálhatjuk változatlanul a forrásbeli latin szó megfelelőjeként a latin szótárakban, ami jelzi a szókinccsen belüli közeli helyzetüket, másrészt utal arra is, hogy a latintanulás és fordítás gyakorlatában ezek együtt is rögzültek:

kegyelmes + irgalmas: a/ CornK. 106v: „Vegezetre az *kegyelmes irgalmas** vr isten *irgalmassagra* indultatuan le zalla”: Tandem *miser cordia* motus *miser cors* Dominus descendit (vö. *miser cors* Cal. *Kegielmes*, *irgalmas*, kőniörwlő; MA. *Irgalmas*, *kegyelmes*)

Azt, hogy mennyire volt mindkét tag általános, illetve természetes használatú, nem minden esetben tudjuk megítélni. A latin *agilis* magyar megfelelőjeként például említett szótárainkban (Cal., MA) is egymás mellett találjuk a *serény*, *gyors*, *könnyű* mellékneveket, amelyeket egyik szövegünk így párosít:

könnyű + serény (vmire): CornK. 64v-65r: „ez illye emberneel zent lelek vagyon. valaky | *kevnyev auagy feren** az io myelkevdetevkre”: quicunque *agilis* est ad bonum operandum ... habet Spiritum Sanctum

A *vmire serény*, illetve főleg a *vmire könnyű* vonzatos szerkesztés általános volta azonban nem egészen meggyőző. Az előbbi az NySz. szerint előfordul a kódexirodalomban (Sereen az isteni zolgalatra: TelK. 372: NySz.), valamint még egy példa van 1618-ból egy Szenci Molnár-prédikációból (Álnokságra serény elméjű személyec: MA Scult. 996b: NySz.), de az SzT-ben a serény csak 'gyors' jelentésben áll ilyen vonzattal (zkwseges dolgoknak meg zerzessere serenyek legienek), az itt előforduló 'szorgalmas, buzgó' jelentésben nem. A *könnyű* átvitt értelmű -ra/re vonzatos szerkesztésére szintén közöl az NySz. egy 1592-ből való példát (Az cholericusok könnyec az meg haraguásra: Cis. N3: NySz.), de az SzT-ben nem találunk ilyen használatot. Ebből arra gondolhatunk, hogy a *könnyű vki vmire* 'könnyen hajlik, hajlamos' szerkezet kevésbé lehetett természetes, s el is tűnt a használatból. Az ilyen példákkal szemben az óvatosság azért indo-

kolt, mert e stíluszokás, mint alább látjuk, olykor mesterkéltné megoldásokra is hajlamos.

A kettős fordítási megfelelő gyanánt megjelenő példák másik csoportjában nem nyilvánvaló szinonimák társulnak, de a két tag szemantikai viszonya itt is szoros. Az egyik tag gyakran általánosabb, tágabb értelmű, a másik, konkrétabb tulajdonságot jelentőhöz képest, tartalmuk így részben esik egybe. Az ilyeneket egyfelől hiperonim–hiponim kapcsolatoknak is felfoghatjuk, bár – különösen a mögöttes forrást nem tekintve – egyéb logikai (pl. ok-okozat) viszonyoknak is érthetjük. A tagok sorrendje váltakozó: a konkrétabbat követheti az általánosabb értelmű: a lat. *aridus* visszaadásaként *aszú* 'száraz' (és/ezért) *otromba* 'durva' vagy fordítva: a szintén konkrét jelentésű lat. *rudis* fordításaként az *otromba* (és/mert) *faragatlan*, s éppen a többféle interpretálhatósága miatt mindkét sorrend természetesnek hat. Olykor a párok nemcsak mellérendelőnek értelmezhetők, hanem például az első jelző hatóköre alá tartozónak is minősülhet a további jelzős szerkezet.

aszú + otromba: PéldK. 33: „az refectoriumban *azzv ottromba** etket eeznek vala”: in refectorio *arida* cibaria sumere (*aridus* 'száraz')

otromba + faragatlan: MargL. 107: „tevek egy *otromba faragatlan** kevet az ... zekrenre auagy koporsora”: posuerunt lapidem *rudem* super arca ipsa (*rudis* 'nyers, faragatlan')

Amennyiben az ilyen jelentésviszonyú tagokat kötőszó kapcsolja össze, külön jelentésük és koordinált voltak érvényesül jobban:

nyavalyás + szegény: CornK. 74v: „az *neuolyas* feerkgecke embery allat akar lenny kazdag. Kyert az nagy felfegnek ijtene let *neuolyaffa es zegeenye**”: dives vult fieri *miser* vermiculus, per quod Deus maiestatis *miser* factus est

HorvK. 250: „azert vagyonk *tvnyak vagy keduetlenek** az isteny zolosman”: Ideo enim tam *desides* sumus in officio

Néhány egészen tág jelentésű melléknév, mint *jó*, *szent*, *szép*, e stíluszokásban szinte általános hiperonimaként tűnik fel, amely valamely alkalmas pozitív (emberi) tulajdonság nevével párosítva kényelmesen felhasználható volt, jelentésbeli szerepe pedig főleg abban állhatott, hogy a másik tag tartalmát erősítse. Az ilyen jelentésű mellékneveket minősíti Kiefer (*Jelentélmélet* 131) szinkategórematikusként, amelyeknek igazából a jelzett szóval, esetünkben pedig a másik jelzővel együtt van jelentésük. (A *szent*

különösen számos kapcsolatban fordul elő, mivel e szabály természetesen a forrásnyelvre is érvényes.)

jó + dicsérendő: HorvK. 266: „Keres inkább valamely *iot dychyrendevt**... valakyben”: idcirco aliquem *laudabilem* elige virum

szent(séges) + dicséretes: CornK. 177r: „Es viselueen ... *zent es dychyretes** eletev”: vitam *laudabilem* ducens

Kéttagú pár létrejöhet úgy is, hogy a kiinduló szóhoz annak értelmezését csatolják, ami például képszerűbbé teszi a kifejezést. (Az eredmény nem egyértelműen mellérendelő, hanem az első jelző hatókörébe is vonódhat a folytatás.)

jövendő + mennyei: MargL. 44: „az clastrom [azoknak helye] kÿk az *juvendev menyey** jokat keresÿk”: claustrum locus est et habitaculum ... eorum, qui *futura bona* requirunt

Párosíthatták a kiinduló szóhoz a jelzett szó más irányú megközelítését is. Ha kompatibilis tulajdonságokat (pl. minőség és mennyiség) kapcsol össze választó kötőszó, a szerkezetnek van bizonyos modoros hatása is:

nagy + sok (multus): CornK. 24 v: „Es valakyben *nagy auagy sok** az isteny zeretet, az oly lelek nagy”: qui *multum* habet charitatis, magna /sc. anima/

Az előbbi melléknévi párosítások egy forrásbeli latin szó apropóján jelentek ugyan meg, de általában a természetes nyelvhasználat asszociációi mentén jönnek létre. Hatásuk főleg arra irányul, hogy hosszabban tartsák a hallgató figyelmét fogva az adott tulajdonságnál. A példák másik csoportját képezik azok, amelyekben a hazai szövegalkotók magyar nyelvi kompetenciájukon túl „apanyelvükhöz”, a latinhoz folyamodtak segítségül. A szóban forgó stíluszokás ugyanis megnövelte az igényt a szinonimák és egyéb asszociatív kapcsolatok terén, s a kolostori olvasmányok növekvő mennyisége is a gyors megoldásokra ösztökélhetett. A tautologikus stíluszokást elemezve Leisi (1947: 136) jegyzi meg, hogy valóságos „Synonymsuche” kerítette hatalmába a szerzőket.

A leginkább természetes volt e célra az egyházi, kolostori nyelvhasználatban elterjedt latin jövevényszókat magyar megfelelőjükkel párosítani. Az ilyen denotatív szinonimák alkotta párok a közönséghez való természetes alkalmazkodásként hatottak, a latin tagjuk pedig önmagában is alkalmas volt az egyházi miliő megteremtésére. Míg azonban a főnevek és

az igék párosításában erre számos példa van, a melléknevek esetében ez nem jellemző, ami összefügghet azzal az ismert ténnyel, hogy a melléknevek körében kevés a latin jövevény. Anyagomban egy főnévi használatú példa akad rá:

fundáló + kezdő: DomK. 1: „kÿ vala predicator zerzetenek *fondaloya kezdevÿe** · es kegelmes atÿa”: Beatus Dominicus, praedicatorum dux et pater inclitus

Sajátos módszer volt azonban emellett – s nemcsak nálunk – a latintanulási iskolai módszereinek felhasználása a párok megalkotására. Különösen a ma is szokásos szóelemző-etimologizáló fordításmód volt erre alkalmas, a „nyers” formát párosították átvitt értelmű jelentésével. Lehet, hogy ilyen esetekben nem találtak természetes kifejezést? Ezek hatását a közönségre nehéz megítélnünk: a latinul tanulót ugyan szemléletesen vezetik a konkrétól az absztrakt jelentés megértéséig tartó úton, idegenül hathattak viszont a latintanulási iskolai élményében tapasztalatlan hallgatóságra, akik számára a fordítások elsősorban készültek. A módszer tükörszavak létrejöttéhez mindenesetre hozzájárulhatott:

alávettetett + megaláztatott: DomK. 12: „az ev alatta valoknak : vala alazatossaggal *alajok vettetevt* · *meg alaztattatot**”: Erat enim ... sibi subditis humilitate *subiectus* (vö. lat. *subicio* 'alávet', vö. *subiectus* Cal. Valaki birodalma alatt való (*subiectus* Ala vetes); MA. Valaki allavettetőt)

társaságos + nyájas: HorvK. 281: „*Tarsossagos vagy nyayas** legy vton”: *Socialis* esto in via (lat. *socius* 'társ', vö. MA Tárfaágos *Socialis*, *Sociabilis*)

üreskedő + hívalkodó: HorvK. 271: „Ne akary lenned *evreskevdev vagy heuolkodo**”: *Noli otiosus* sedere; (lat. *otium*: Cal. 'henyélés, veszteg heverés, üresség')

Külön rutinná vált egyes latin melléknevek, mint *candidus*, *simplex* azonos párral való fordítása, részben két összefüggő latin jelentésük alapján:

fehér + fényes: CornK. 167r: „Mely kev *feyer fenes** kyfded es iozagos”: *quae gemma est candida*, parva et virtuosa (hasonlóan PéldK. 4, DomK. 329)

együgyű + szelíd: CornK. 115v: „ha az te zemed *egygyevgyev zeleed** leyend. mynd az te tellyes tested fenes lezen”: *Si oculus*

tuus fuerit *simplex*, totum corpus tuum lucidum erit (Mt. 6,21)
(vö. még HorvK. 288)

A magyar szövegszerzőktől való párosítások között akad, amely a szokásos bináris ellentétet egészíti ki, itt azonban ez szintén a rutin jele, s eltér a forrás értelmétől:

eleven + holt: CornK. 162r: „ez vy pap me[m]lentot tenne auagy emlekevezetet *eleuenekrevl es holtakrol**”: iuveni memoriam *vivorum* agenti

Olykor pedig a magyar jelzők egyike sem kötődik a forráshoz, hanem az adott kontextusba illő tipikusan kéttagú jelző, ami a forma preferálását jelzi:

szeplőtelen + megromlatlan: HorvK. 182: „nemes azzonyonk maria · volt *zepplevtelen meg romlatlan** zvz”: ipsa fuit virgo *integerrima* (vö. integer 'ép, érintetlen' helyett az *immaculata et incorrupta* jelzők fordítása)

Az utóbbi példákban észlelhető rutinszerű párosítás különösen egy sajátos szövegfűző, illetve -díszítő módszerben teljesedik ki, amely kifejezetten ebben a kódexcsoportban jellemző (erre l. M. Nagy 2003a). Ez abban áll, hogy amikor egy szó(tő) egymáshoz közeli szöveghelyen visszatér, hasonló jelentésű másik szóval párban ismétlődik meg. A szövegbeli visszatérés alkalmait pedig jócskán növeli a jellemző grammatikai túltöltés, amely szerint a forrásbeli üresen hagyott vagy névmással betöltött pozícióban is megismétlik a tartalmas elemet:

idegen + tiszta (vmitől): HorvK. 139: „Azert ha az zvz maria *tyzta* volt menden bevntevl · tahat *idegen tyzta** volt az halaltvl es”: Si ergo *caruit* omni peccato: *caruit* etiam merito mortis

rest + tunya: CornK. 80r: „Negyed halalos bevn *reft/eg*. ... az *reft tunya** ember morgodas nekevl nem zenuedhet kemen dolgokat. Az *reft* ember ...”: Quartum mortale peccatum est *acedia* ... *Acediosus* ... non potest dura sine murmuracione sustinere, ... non potest

Az előbbi példák a magyar szövegalkotók spontán párosításának eredményei, többségükben természetes szemantikai kapcsolatok, de nem mentesek a rutinszerű használat jegyeitől sem. Mindez arra vall, hogy a szavak párosíthatóságát kedvelő stíluszokásnak ebben a szövegcsoporthoz ekkorra jól kiérlelt gyakorlata volt. Az ilyen párok keletkezésében tehát elsősor-

ban nem a magyarázó szándékot kell látnunk, hanem azt a célt, hogy egy szó helyett kettővel jelöljék meg a kívánt tartalmat. E kiérlelt gyakorlat rutinosan működött a szövegek egy-egy jellemző szemantikai területén. A szegénységet jelképező „rossz ruha” tipikus jelzője például a tág értelmű *hitvány*, s ehhez rendszerint társítottak egy speciálisabb jelentésűt:

condrás + hitvány: MargL. 28: „jol lehet *chondras hituan** evltevzettel”: *quamvis ut christi servula inculta*

megszakadozott + hitvány: MargL. 39: „sarüj ...valanak *meg zakadoztak hituanok**”: *semper habebat ruptos calceos*

hitvány + szakadozott: MargL. 38: „palastja vala *hituan zakadozot**”: *portabat veteres vestes*

E gyakorlat stilisztikai-retorikai törekvéseknek is utat nyithatott – amint erre Papp (1988; 1995: 490) is utalt – így például alliterációval szinte formulaszerűvé kovácsolódott párok használatának, amelyek általában kötőszó nélkül szerepelnek, mint: épen egészen (DomK. 115); boldog békességes (CornK. 177r), kedves kellemetes (CornK. 37v; HorvK. 245; vö. MA s. v. *gratiosus*), kegyetlen kemény (MargL. 148, DomK. 227; CornK. 133r), szép szeplőtelen (HorvK. 80). Adott esetben azonban a latinban kéttagú jelző (b típus) visszaadására is készen álltak:

MargL. 148: „az hegýnek alatta evletevt volt meg zent gelýert az *kegyetlen kemény* pogan magyaroktvl”: *idem sanctus ibidem olim ab Hungaris tunc paganis lapidibus obrutus martyrium pertulerat* (d típus)

CornK. 133r: „alnok *kegyetlen kemen* pogan feyedelm”: *Impie crudelis et dire tyranne* (b típus)

Azt pedig, hogy a korabeli literátusi nyelv (erre l. Tarnai 1984: 232–234) már hosszabb gyakorlattal rendelkezett az egyházi tematika jellemző latin melléknévi párjainak tolmácsolásában is, mutatja a források ellenében megjelenő alliteráló párok készlete (vö. b típus). Ezek azonban latin mintára megtartják az és kötőszót, elkülönülve így az előbbi rétegtől: dicséretes és dicsőséges (HorvK. 26: *laudabilis et gloriosus*), egész(ek) és erős(ek) (DomK. 132: *sani et robusti*), kész és kegyes (DomK. 125: *paratus et benignus, serenus et clemens*). E kapcsolatok formulaszerű voltát mutatja, hogy többféle latin párral szemben is változatlan alakban szerepelnek, több szövegben is előfordulnak:

kész és kegyes (vmire): DomK. 125: „*keez es keges vala az ... ev vȳgazztalasokra*”: *consolationes faciendas ... valde serenus et clemens fuit.*; vö. még DomK. 125: „*keez vala es keges*”: *paratus et benignus fuit*

E melléknévi párformulákban a szóban forgó stíluszszokás a legmagasabb stílusértékű anyanyelvi képződményekig jutott el.

Irodalom

- Cal. = *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből*. Sajtó alá rend. Melich János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1912.
- Haader Lea (2009). Arcképtöredékek ómagyar scriptorokról. In: Madas Edit (szerk.): „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 53–74.
- Horváth János (1931/1988). *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest: Akadémiai.
- Károly Sándor (1970). *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai, 289–293.
- Kiefer Ferenc (é. n.). *Jelentéelmélet*. [Budapest]: Corvina.
- Koskenniemi, Inna (1968). *Repetitive Word Pairs in Old and Early Middle English Prose. Annales Universitatis Turkuensis. Ser. B. Tom. 107*. Turku.
- Leisi, Ernst (1947). *Die tautologischen Wortpaare in Caxton's Eneydos*. Cambridge, Mass.: The Murray Print. Co.
- MA = Szenci Molnár Albert: *Dictionarium Latinoungaricum – Dictionarium Ungarolatinum*. Nürnberg, 1604. Reprint 1990. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézete – Akadémiai.
- Mészöly Gedeon (1941). Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának élete. *Nép és Nyelv* 1, 18–23.
- M. Nagy Ilona (1998/1999). Synonympaare im mittelalterlichen Kirchenlatein und ihre Reflexionen im Ungarischen. *Acta Classica Universitatis Debreceniensis*. Tomus XXXIV–XXXV, 81–90.
- M. Nagy Ilona (2003a). A szóvariálás egy sajátos módja a Ráskay Lea által másolt kódexekben. In: Krähling Edit (szerk.): *A klasszikus görög–római ókor a magyar művelődésben és tudományban*. Budapest: Szent Zár Kiadó, 29–38.
- M. Nagy Ilona (2003b). A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak hátteréhez. In: A. Molnár Ferenc – M. Nagy Ilona (szerk.): *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 169–183.

- M. Nagy Ilona (2010). „Eleven szótárak”: középkori magyar kódexfordítóink szótári tudományáról. In: M. Nagy Ilona – Szekeres Csilla – Takács Levente – Varga Teréz (szerk.): *Xenia. Tanulmányok a nyolcvanéves Tegye Imre tiszteletére. (Agatha XXIV.)* Debreceni Egyetemi Kiadó, 339–344.
- Nicoara Anita (2003). Kettős kifejezések a Példák könyvében. In: Büky L. – Forgács T. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 151–164.
- NySz. = *Magyar Nyelvtörténeti Szótár I–III.* Szerk. Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond. Budapest, 1890–1893.
- J. Papp Zsuzsanna (1988). Irodalmi nyelvi törekvések a kódexirodalom mellérendelő szószerkezeteinek tükrében. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése.* Budapest: Akadémiai, 47–53.
- Papp Zsuzsanna (1995). A mellérendelő szerkezetek. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/2.* Budapest: Akadémiai, 474–492.
- Szabó Zoltán (1982). *Kis magyar stílustörténet.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* Anyagát gyűjtötte és szerk. Szabó T. Attila. Budapest: Akadémiai, Bukarest: Kriterion. VII. köt. 1995, XI. köt. 2002.
- Tarnai Andor (1984). „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon.* Budapest: Akadémiai.
- TNyt. = Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/2.* Budapest: Akadémiai, 1995.
- Wenzlau, Friedrich (1906). *Zwei- und Dreigliedrigkeit in der deutschen Prosa des XIV. und XV. Jahrhunderts.* Halle: Karras.

A példák forrása:

- CornK. = *Cornides-kódex [1514–1519].* Budapest: Akadémiai, 1967. (*Codices Hungarici VI.*)
- DomK. = *Domonkos Kódex 1517.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990. (*Régi Magyar Kódexek 9.*)
- HorvK. = *Horvát-kódex 1522.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1994. (*Régi Magyar Kódexek 17.*)
- MargL. = *Szent Margit élete 1510 [Margit-legenda].* Budapest: [Magyar Nyelvtudományi Társaság], 1990. (*Régi Magyar Kódexek 10.*)
- PéldK. = *Példák könyve 1510.* Budapest: Akadémiai, 1960. (*Codices Hungarici IV.*)

